

ТРАНСФОРМАЦІЯ ЧИННИКІВ ЕФЕКТИВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ БАНКІВСЬКИХ УСТАНОВ УКРАЇНИ В КРИЗОВИХ УМОВАХ

О.А. Кравченко. Трансформація чинників ефективної діяльності банківських установ України в кризових умовах. Проаналізовано тенденції діяльності банків до та в під час фінансової кризи в Україні. Вивчено чинники фінансової ефективності банків в умовах кризи. Розроблено пріоритети діяльності банківських установ з метою протидії кризовим явищам економіки країни.

Е.А. Кравченко. Трансформация факторов эффективной деятельности банковских учреждений Украины в кризисных условиях. Проанализированы тенденции деятельности банков до и во время финансового кризиса в Украине. Изучены факторы финансовой эффективности банков в условиях кризиса. Разработаны приоритеты деятельности банковских учреждений с целью противодействия кризисным явлениям экономики страны.

Е.А. Kravchenko. The transformation of the effective activity factors of banking establishments of Ukraine in crisis conditions. The tendencies of activity of banks before and during the financial crisis in Ukraine are analyzed. Factors of financial efficiency of banks in the conditions of crisis are studied. Priorities of activity of banking establishments for the purpose of counteraction to the crisis phenomena of the national economy are developed.

Основним критерієм ефективної банківської діяльності є отримання прибуткового фінансового результату з урахуванням припустимого рівня ризику. Проте, як свідчить динаміка статистичних даних по 164 банківських установах України, за 2009 р. утворилося 54 збитково працюючих банки. В умовах банківської кризи 2010 р. збитково почали працювати практично всі великі і найбільш прибуткові банки, їх найбільші в країні прибутки до кризи перетворилися в найбільші збитки в період кризи [1]. Це свідчить про те, що проблеми банківських криз поки не знайшли свого роз'яснення, тому дослідження чинників ефективної діяльності банків в залежності від зовнішнього економічного середовища, вивчення причин виникнення банківської кризи та заходів її подолання є актуальними і мають практичне значення.

Вагомий внесок у розробку теорії і практики ефективного управління банківською діяльністю зроблено у працях вітчизняних і зарубіжних учених [2...4]. Однак, основна увага багатьох науковців приділяється розробці методик та рекомендацій управління банком взагалі, при цьому не аналізуються існуючі проблеми у банківському секторі.

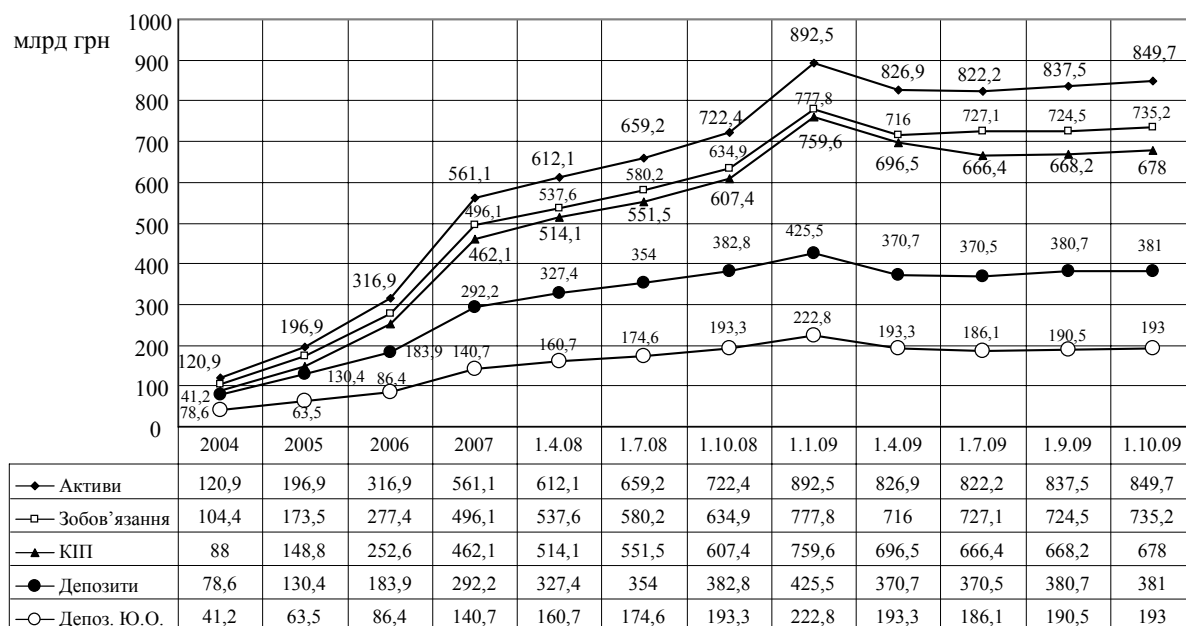
Враховуючи, що критеріями оцінки ефективної діяльності банку у короткотерміновому аспекті є прибуток і ліквідність, а у довготерміновому — збільшення вартості капіталу, деякі автори пропонують розподіляти пасиви по статтях активних операцій, спираючись на концепцію використання найбільш стабільних пасивів у найменш ліквідних активах, формування структури активів і пасивів виходячи зі співвідношення їх терміновості та доходності [5, 6]. Але не зрозуміло, наскільки збалансованими є на сьогодні джерела формування банківських ресурсів.

Подаються результати аналізу діяльності банківського сектора в умовах стабільної економіки [7]. Проте пріоритети формування структури активів і пасивів в умовах кризи потребують ревізії.

Практично поза інтересами вчених залишилося питання диференціації чинників ефективної діяльності банківської установи в період економічного зростання і в період кризи. Не досліджено процеси перетворення чинників прибутковості у чинники збитковості банків, що необхідно враховувати в банківському менеджменті заздалегідь до деструктивних змін. Тому важливим є з'ясування чинників формування фінансового результату банку в стабільній економіці і в умовах фінансової кризи. Для цього за статистичними даними Асоціації українських банків були вивчені особливості діяльності банківської системи до жовтневої кризи 2008 р. і впродовж року після початку кризи, дано рекомендації запобігання кризовим явищ в банківському секторі надалі.

2000...2008 рр. позначилися економічним зростанням країни, помірною інфляцією, стабільністю національної грошової одиниці [9]. Здійснювалося динамічне зростання ресурсної бази вітчизняних банків. Активи банків за рахунок власного капіталу і залучених коштів за вісім років збільшилися в 43,9 разу — з 20,3 в 2000 р. до 892,5 млрд грн на кінець 2008 р. [1]. Депозитні

кошти клієнтів, які включають в тому числі поточні рахунки, формували від 25 до 52 % залучених коштів банків, пропорційно навпіл розподіляючись між юридичними і фізичними особами впродовж всього дослідженого періоду (див. рисунок). Розрив між рівнем зобов'язань і рівнем депозитів головним чином представлений міжбанківськими депозитами, які в основному надаються міжнародними банківськими структурами своїм дочірнім банкам в Україні.

Формування активів і пасивів банків України, млрд грн

Характерною ознакою банківського сектора дослідженого періоду є концентрація на кінець 2008 р. 70 % банківських активів у 20 найбільш крупних банках, 10 з яких, займаючи 39 % активів банків країни, повністю або частково належали іноземним інвесторам, і лише два банки: Ощадбанк і Укрексімбанк перебували у власності українського уряду. Іноземний капітал у банківській системі представлений 20 країнами: Австрія — 28,4 % іноземного капіталу, Франція — 15,6, Кіпр — 10,7, Росія — 9,2, Нідерланди — 8,4, Угорщина — 7,1, Польща — 6 [8]. З огляду на світову практику, ця тенденція може мати як позитивний (передача новітніх технологій, створення робочих місць, формування економічного потенціалу країни), так і негативні (однобічний розвиток економіки, створення сировинних придатків для країн-інвесторів, інтенсивне використання робочої сили за низької оплати праці тощо) наслідки для розвитку банківської системи країни. Перелічені негативні наслідки поки що не підтверджені фактичною статистикою. Проте до позитивних наслідків використання іноземного капіталу слід додатково віднести формування міцної ресурсної бази вітчизняної банківської системи за рахунок банків з іноземним капіталом, зобов'язання яких на 30,5...50 % складаються з строкових вкладів (депозитів) інших, передусім материнських, банків і кредиторів [9]. Особливо це стосується банків зі стовідсотковим іноземним капіталом. Частково ця ситуація спричинена високими (порівняно з західноєвропейськими) процентними ставками на депозити та кредити, у зв'язку з чим ця категорія банків орієнтується на дешеві види іноземних ресурсів (під 3% річних!), від чого економіка країни тільки виграє, тому що отримує додаткові фінансові ресурси. Крім того, кредити дружніх банків є ресурсом, які в умовах кризи підтримують стійкість банку у разі неповернення чи затримання повернення наданих клієнтам кредитів. Материнський банк не почне процедуру банкрутства чи штрафних санкцій відповідно до свого підлеглого банку в разі затримки повернення депозитних коштів. Це робить менш вразливим в умовах кризи половину банківської системи України. Гарантом сталості є міцні власники — найбільші фінансові групи світу. Так, зобов'язання без коштів клієнтів Райффайзен Банку Аваль (австрійський капітал) на кінець 2008 р. становлять 29 млрд грн (44 % активів), Укрсиббанку (французький капітал) — 33 млрд грн (60 % активів), Укрсоцбанку (австрійський та опосередковано італійський і німецький капітал) — 29 млрд грн (60 % активів), ВТБ банку (російський капітал) — 20 млрд грн (72 % активів).

Початком фінансової кризи в Україні внаслідок світової фінансової кризи вважається жовтень 2008 р. Але якщо світова криза базувалася на обвалі фондового та іпотечного ринків, то криза в Україні, перш за все, мала політичний характер. Спровокована паніка серед населення щодо обвалу гривні до конвертованих валют спричинила різкий скачок попиту на іноземні валюти, сприяла росту валютного курсу, зумовила відтік коштів з банківської системи, проблеми повернення валютних кредитів, і наприкінці — банківську кризу в країні.

З рисунка видно, що банківська система активно розвивалася. Усі показники зростали. Незважаючи на початок світової кризи, продовжилося зростання і в останньому кварталі 2008 р., коли фінансова криза в Україні почалась. В цей період бачимо збільшення депозитних коштів: фізичних осіб — з 135,5 до 203,3 млрд грн (в 1,5 разу), юридичних осіб — з 193,3 до 222,8 млрд грн (в 1,15 разу). Якщо збільшення суми депозитів зумовлене індексцією валютних курсів, то можна зробити висновок, що структурно депозити фізичних осіб лише на 50 %, а юридичних осіб на 15...20 % були представлені валютними коштами, які з ростом майже в два рази вартості конвертованої валюти відповідно пропорційно збільшили свій гривневий еквівалент. Збільшення банківських вкладів з жовтня 2008 р. явно не спостерігалось. Одночасно з початком кризи власники найбільших банківських установ намагалися забезпечити фінансову стійкість своїх банків шляхом збільшення рівня капіталізації та надання додаткових кредитних коштів від материнських і дружніх фінансових установ. Так, сума зобов'язань без депозитно-розрахункових коштів клієнтів банків зросла в перші три місяці кризи з 252,1 до 352,3 млрд грн (на 100,2 млрд грн), що є суттєвою підтримкою банківського сектора країни, а не тільки банків, в яких ці вливання відбулися. Національний банк України (НБУ) також забезпечив підтримку державним фінансовим установам в 2008 р. В результаті Ощадбанк збільшив активи на 32 млрд грн: за рахунок збільшення капіталу на 12 млрд грн (з 2,69 до 15,48 млрд грн) та отримання кредиту НБУ на 20 млрд грн, що зробило цей державний банк найнадійнішим і найкредитоспроможнішим банком країни. Державний Укресімбанк отримав від НБУ 24,96 млрд грн кредитів. Це забезпечує стабільність крупних банків України навіть у разі отримання збитків у зв'язку з неповерненням кредитів і витребування дострокових депозитів. В той же час невеликі банківські установи, що не отримали додаткових кредитних вкладів дружніх фінустанов, були більш уразливими в період кризи.

Різке падіння показників діяльності банківської системи України почався після 01.01.2009 р., коли завершився термін зберігання депозитів багатьох вкладників і кошти масово стали забирати з банків. У той же час проблеми неповернення кредитів, особливо валютних, призвели до використання резервних фондів і отримання збитків багатьох банків і банківської системи в цілому. Якщо на 01.10.2008 р. фінансовий результат по банках країни складав 6,233 млрд грн, на 01.01.2009 р. — 7,454 млрд грн, то з початком 2009 р. багато прибуткових банків стали збитковими [1]. Фінансовий результат вітчизняних банків утворив *збитки* в сумі 6,646 млрд грн на 01.04.2009 р. і 19,437 млрд грн на 01.09.2009 р. (дивись таблицю).

Фінансовий результат провідних українських банків, млн грн

Назва банку та активи банків на 01.10.2008 р., млн грн	Дата				
	01.10.08	01.01.09	01.04.09	01.09.09	01.10.09
Приватбанк, 73412	791	1291	339	450	521
“Райффайзен Банк Аваль”, 52559	680	527	-368	-1625	-1585
Укрсоцбанк, 38752	501	791	54	80	85
Укресімбанк, 34712	494	581	-32	17	21
Укрсіббанк, 43438	364	427	-852	-1145	-1133
“Надра”, 26185	321	25	-557	-1049	-1337
Ощадбанк, 25466	281	305	439	936	1180
ОТП банк, 24709	203	76	-211	-967	-949
Сітібанк Україна**, 3677	199	393	182	311	348
Каліон банк Україна**, 3856	133	270	128	231	234
Південний, 9231	127	177	20	42	53
Укргазбанк, 13569	127	204	3	-1555	-1748
Сведбанк Інвест, 4352	109	144	3	2	46
ПУМБ, 17645	93	13	-119	-535	-580
Родовід банк, 13368	72	34	1	-2028	-2112

Укрпромбанк, 14646	67	17	-4441	-5306	-3720
Імексбанк, 5591	47	62	-10	-58	-65
Сведбанк, 12471	36	39	-167	-831	-981
Сума, 406415	4645 (74,5%)*	5376 (72,1%)*	-5588 (84%)*	-13030 (67%)*	-6782 (36,7%)*
Всього по банках України, 722400	6233	7454	-6646	-19437	-18453

* — частка перелічених банків у фінансових результатах всього по банках України
** — позначено жирним шрифтом малі, але високо рентабельні банки в умовах кризи

У таблиці 18 банків розташовані в порядку зменшення величини фінансового результату, який склав 74,5 % фінансового результату всіх банків країни на початок фінансової кризи — 01.10.2008 р. Сумарні активи перелічених банків складають 406,4 млрд грн (56,2 % активів всіх банків). Саме ці банки є найбільшими і найвагомішими банками країни і саме вони складають 3/4 прибутків і збитків банківської системи. Як бачимо, перші три місяці кризи фінансовий результат банків продовжував зростати і збільшився на 19,5 % (7454/6233). Фінансовий результат вітчизняних банків у 2009 р. — збитковий. У першому кварталі 2009 р. збитки склали 6,6 млрд грн, на 01.09.2009 р. — 19,4 млрд грн, але у вересні 2009 р. вперше за рік у банківському секторі намітилася тенденція зменшення збитків на 10 % — з 19,4 до 18,4 млрд грн. Цікаво, що при формуванні збитків банківської системи країни зменшується частка крупних банків (84, 67, 36,7 %), бо вони постраждали, перш за все, за рахунок великих розмірів сумнівних споживчих кредитів порівняно з малими банками. У вересні 2009 р. крупні банки Райффайзен Банк Аваль, Укрсиббанк, ОТП банк, Укрпромбанк зменшили свої збитки (знайшли засоби отримання прибутків, що зупинило ріст збитків). Прибуткові банки: Приватбанк, Укрсоцбанк, Укрексімбанк, Ощадбанк, Сітібанк Україна, Каліон банк Україна, Південний банк продовжували отримувати прибутки, незважаючи на кризу. У той же час багато невеликих банків стали збитковими і на кінець вересня 2009 р. утворили 63 % збитків вітчизняної банківської системи, але загальна сума збитків лише збиткових банків зменшилася з 21,87 млрд грн на 01.09.2009 р. до 21,2 млрд грн на 01.10.2009 р., що можна назвати позитивними змінами.

Для визначення чинників, що впливали на прибутковість банків України до кризи обрано 27 банківських установ з високими фінансовими результатами, за фінансовими показниками яких проведено кореляційний аналіз, щоб визначити, чи пов'язані обрані чинники з прибутковістю банків. З'ясувалося, що на фінансовий результат банків прямо пропорційно впливають активи (коефіцієнт кореляції $K_{кор} = 0,91$), величина зобов'язань ($K_{кор} = 0,91$), величина капіталу ($K_{кор} = 0,8$). Чим більше банки в стабільних умовах, тим більше фінансовий результат. Це є підтвердженням відомого методу підвищення ефективності банківської діяльності шляхом укрупнення банківських установ, поглинання малих банків більш крупними, об'єднання банків, підвищення капіталізації для збільшення стійкості.

На величину фінансового результату в стабільній економіці також впливає величина депозитів фізичних осіб ($K_{кор} = 0,83$). При цьому кошти фізичних осіб до запитання мають менший коефіцієнт кореляції ($K_{кор} = 0,74$), ніж строкові депозити фізичних осіб ($K_{кор} = 0,8$). Проте, цікаво, що частка коштів фізичних осіб в зобов'язаннях зовсім не впливає на фінансовий результат досліджених банків. Депозити юридичних осіб мали залежність з фінансовим результатом на рівні $K_{кор} = 0,75$, при цьому кошти юридичних осіб до запитання більш асоційовані з фінансовим результатом ($K_{кор} = 0,87$).

Кредитно-інвестиційний портфель також дуже сильно впливав на фінансовий результат банків з $K_{кор} = 0,9$. Кредити юридичним особам мають $K_{кор} = 0,84$, кредити фізичним особам — 0,79, цінні папери впливають з $K_{кор} = 0,8$. Таким чином, на фінансовий результат банків до кризи найбільше впливала величина банка, строкові депозити фізичних осіб та кредити юридичним особам. Це було основне джерело надходження доходів. Коли депозити масово почали забирати, а кредити не повертати і не платити по них відсотків, сильна сторона стала “ахилесовою п'ятою” для крупних банків.

Можна зробити висновок, що на початок кризи більш крупні банки отримували більше фінансового результату. Через півроку кореляційна залежність змінилася. Ні один чинник з перерахованих в списку не впливав уже на від'ємні фінансові результати колишніх доходних великих банків. Те, що було ефективним у стабільних умовах, стало неефективним в умовах кризи. Крупні банки, з великим капіталом перші почали отримувати великі збитки і потрапили в кінець рейтингу банків з фінансового результату (див. таблицю). На прибутковість активів банків

впливала лише частка коштів юридичних осіб в зобов'язаннях, що свідчить про те, що банки, які віддавали пріоритет роботі з юридичними особами, були менш вразливими в умовах кризи.

Кожен банк використовував свої пріоритети діяльності до і впродовж кризи. Вони залежали від власників, структури залучення ресурсів та їх використання. До 01.10.2008 р. збиткових банків не було. Перелічені в таблиці вісімнадцять банків утворювали 74,5 % прибутків усієї банківської системи, але після початку кризи тільки 8 банків з перелічених залишилися прибутковими. Аналіз чинників збиткової роботи одних банків і прибуткової роботи інших банків в умовах кризи дозволив зробити висновки.

Прибутковість знижувалась більш за все у банків, які віддавали пріоритет роботі з клієнтами — фізичними особами, коли довгострокові кредити не поверталися вчасно, а довгострокові депозити забиралися завдяки паніці, що утворило дефіцит ресурсів банків та збитки на погашення вимог клієнтів. Чим крупнішим був банк, тим більшими були збитки (Укрсиббанк, банк "Надра", Родовід банк, Укрпромбанк та ін.).

Якщо банк практично не обслуговував фізичних осіб, то в умовах кризи продовжував прибутково працювати і отримувати надприбутки. Як приклад, на 01.10.2009 р. Сітібанк Україна (американський капітал) з активами 5 млрд грн отримав фінансовий результат 348 млн грн з найвищим рівнем прибутковості активів — 8,5 %, Каліон банк Україна (французький капітал) з активами 5,5 млрд грн — фінансовий результат 234 млн грн, які посіли третє та четверте місце після Приватбанку з активами 80 млрд грн і фінансовим результатом 521 млн грн (в таблиці малі, але високо прибуткові банки виділено жирним шрифтом).

Стійкість і рівень уразливості до збитків банків напряму залежать від величини банку, а тому і від рівня збитковості активів та від величини фінансової підтримки материнських структур при формуванні ресурсної бази банку. Так, на 01.10.2009 р. Укрсиббанк (французький капітал) з активами 55,69 млрд грн, 59 % з яких формуються, головним чином, за рахунок коштів дружніх іноземних фінансових установ, отримав збитки 1133 млн грн, які складають всього 2 % активів. Райффайзен Банк Аваль (австрійський капітал) з активами 65,3 млрд грн. з іноземними позиками в зобов'язаннях у сумі 45 % активів на 1.10.2009 р. отримав 1585 млн грн, що склало 2,63 % активів. Але банкрутства не допустять іноземні банки-позичальники. Тому при визначенні значущості та ризикованості кожної фінансової установи необхідно враховувати не тільки величину збитку, але й питому вагу збитку в активах, структуру зобов'язань тощо.

Проведені економічні дослідження дозволили зробити висновок, що чинники забезпечення ефективної фінансової діяльності різняться в період стабільності і кризи. В стабільній економіці пріоритетне споживче кредитування та залучення довгострокових депозитів фізичних осіб забезпечує стабільні великі прибутки. В кризовій економіці пріоритетним стає обслуговування юридичних осіб. Тому основним чинником ефективної діяльності банку стає балансування структури пасивів і активів з точки зору пріоритетів формування ресурсів банку і їх використання. В очікуванні фінансової кризи та під час кризи необхідно зменшувати обсяги обслуговування фізичних осіб і збільшувати обсяги обслуговування юридичних осіб. Крім зниження ризиків неповернення кредитів, позитивним моментом є підтримка виробничого сектора в умовах кризи.

Іноземний капітал є стабілізуючим чинником ефективності вітчизняної банківської системи за рахунок додаткових фінансових ресурсів, які в стабільній економіці забезпечують додаткові інвестиції в економіку держави, а в умовах кризи стримують чинники ризику банкрутств, захищають від обвалу великі фінансові установи.

Державні банки, отримуючи від НБУ великі фінансові вкладення в активи, забезпечують стабільність усієї банківської системи, створюючи умови довіри до банківського сектора за рахунок державних гарантій вкладів та здійснюючи кредитування стратегічних галузей економіки держави. Тому в нерозвинутій економіці передчасно говорити про приватизацію державних банків.

Перспективою подальших наукових розробок у визначенні чинників ефективної діяльності банків є більш детальне визначення впливу структури активів і пасивів фінансових установ на отримання фінансового результату в кризових умовах.

Література

1. Показники діяльності банків [Електронний ресурс] / Асоціація українських банків. — К., 2009. — http://aub.org.ua/index.php?option=com_arhive_docs&show=1&menu=104&Itemid=112/. — 19.10.2009.
2. Бланк, И.А. Основы финансового менеджмента: учеб. узд. / И.А. Бланк.: В 2 т. — К.: Ника-Центр; Эльга, 2001. — Т. 1. — 592 с.
3. Беляцкий, Н. Банковский менеджмент: учеб. пособие / Н. Белецкий. — Минск: БГЭУ, 2004. — 267 с.
4. Кулаков, А. Управление активами и пассивами банка: практ. пособие / А. Кулаков. — М.: БДЦ-пресс, 2004. — 256 с.
5. Мещеряков, А.А. Методологічні засади підвищення ефективності роботи комерційного банку / А.А. Мещеряков // Формування ринкових відносин в Україні. — 2006. — № 12 (67). — С. 35 — 39.
6. Рибалка, О.О. Підходи до управління прибутком банку / О.О. Рибалка // Актуальні проблеми економіки. — 2007. — № 11 (77). — С. 161 — 166.
7. Вовчак, О. Фінансова стратегія розвитку банку як передумова ефективності його діяльності / О. Вовчак, Н. Меда // Банків. справа. — 2008. — № 3. — С. 23 — 36.
8. Коваленко, В.В. Банківська криза та інструменти антикризового управління / В.В. Коваленко, О.Г. Коренева, О.В. Крохмаль // Актуал. проблеми економіки. — 2009. — № 2 (92). — С. 144 — 150.

Рецензент канд. техн. наук, доц. Одес. нац. політехн. ун-ту Востров Г.М.

Надійшла до редакції 12 жовтня 2009 р.